

Zbíral, David

Vývoj křesťanských rituálů

In: Chalupa, Aleš; Mendel, Miloš; Vrzal, Miroslav; Václavík, David; Papoušek, Dalibor; Zbíral, David. *Náboženství světa I : západní tradice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 87-95

ISBN 978-80-210-7199-5; ISBN 978-80-210-7202-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131672>

Access Date: 17. 10. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vývoj křesťanských rituálů

David Zbírál

Rituály a jejich význam v křesťanství

Křesťanství bývá někdy považováno za tradici založenou především na textech a dogmatech. Takový pohled je ale dosti jednostranný a neprávem upozaduje význam **rituálů**, které ve skutečnosti zaujímají velmi důležité místo v dějinách křesťanství i v životě křesťanů – jako **tělesná aktivita**, jako nástroj **členění času** i jako předmět **interpretace**, která rituálům dodává různé symbolické významy a spojuje je s určitými hodnotami a životními výhledy.

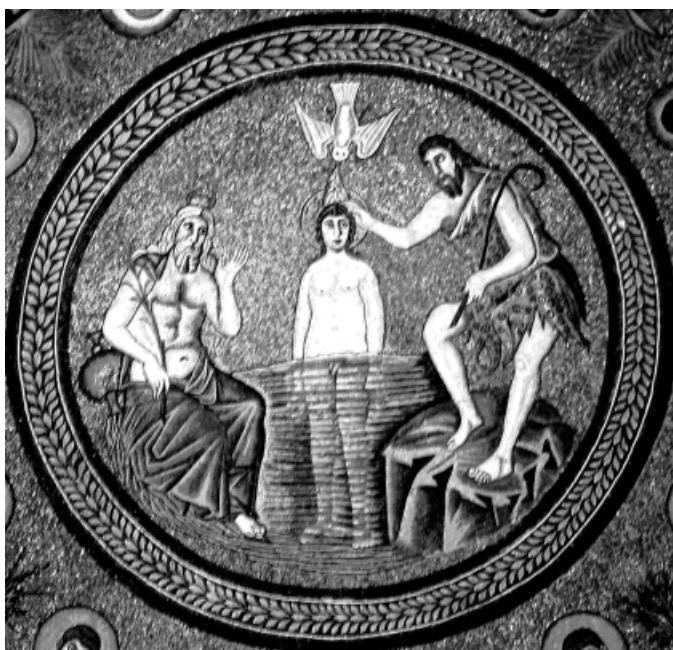
Pro souhrn rituálů (obřadů) a dalších aktivit s rituály spojených se v religionistice a antropologii užívá označení **kult**. Sami křesťané hovoří spíše o **liturgii**. Dalším termínem, se kterým se lze v souvislosti s křesťanskými rituály setkat, je termín **svátost**. Ten označuje některé zvláště významné rituály, jejichž počet se během středověku ustálil na sedmi. V seznamu vzniklém okolo roku 1150, jehož autorem je Petr Lombardský, jde o **křest, biřmování, eucharistii, smíření, svěcení, manželství a pomazání nemocných**. Právě tento seznam svátostí se prosadil v katolictví a pod zčásti odlišnými názvy i v pravoslaví. Velká část protestantských církví naopak mezi svátosti počítá jen křest a Večeři Páně, tedy obřady, které lze doložit v Bibli. Úkony z teologického hlediska méně významné se v katolictví označují za **svátostiny**. Teologické hledisko se ovšem nemusi vždy krýt se společenskovedním: kupříkladu pohřeb křesťané nepovažují za svátost, a přitom je v křesťanských společnostech (stejně jako v naprosté většině ostatních lidských kultur) prokazatelně rituálem sociálně i psychologicky velmi významným.

Některé křesťanské rituály, například křest či rituální stolování, mají velmi staré kořeny; jiné, například uzavírání manželství či rituály pokání, se vyvinuly až v průběhu staletí.

Křest

Křest patří mezi tzv. **iniciační rituály**, to znamená rituály, jež vyznačují začátek nějakého nového údobí v životě jedince. Křtem se člověk stává křesťanem a získává právo účastnit se eucharistie (o které bude řeč dále).

Dějiny křtu lze sledovat až do 1. století n. l. Raně křesťanská literatura tento úkon spojuje s osobou židovského reformátora **Jana Křtitele**, kterého křesťané považují za Ježíšova předchůdce a který podle některých evangelií pokřtil v řece Jordánu i samotného Ježíše. Vyprávění o Ježíšově křtu se tak stalo určitým narativním předobrazem křesťanského křtu.

Obr. 1: Ježíšův křest v Jordánu (mozaika v Ariánském baptisteriu v Ravenně). Foto David Zbírál, 2012.

V prvních staletích křesťanských dějin probíhalo křtění **ponořováním do vody**, ať už v řece, domácí lázni nebo jiném vodním zdroji. Během tohoto ponořování byla pronášena – a i dnes pronášena je – **křestní formule**. Nejstarší křestní formule hovoří o křtění „ve jméno Pána Ježíše“, s rozvojem teologických představ o Svaté Trojici se však záhy prosadilo křtění „ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého“. Tato změna ve formuli užívané při křtu byla provázena zavedením trojího ponoření namísto jediného. Vedle

ponořování je adept také pomazán **olejem** (před křtem, po křtu, nebo před i po něm). Po křtu následuje účast na eucharistii. Typickým obdobím, kdy se odehrávaly křty, se staly **Velikonoce**, tedy doba, kdy si křesťané připomínají utrpení, smrt a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Křest v křesťanském výkladu **smývá hříchy**, čímž obnovuje společenství křtěnce s Bohem a otevírá mu cestu ke spáse. Křtěnec se symbolicky připodobňuje Ježíšovi sestupujícímu do hrobu a posléze vstávajícímu z mrtvých k novému životu.

Ve 4. století prošlo křesťanství značnými proměnami: stalo se legálním a společensky významným, posléze dokonce státním náboženstvím. Tyto proměny pochopitelně zasáhly i křesťanské rituály, které nabyly slavnostnějšího a veřejnějšího charakteru. Ve snaze o základní sjednocení křesťanské praxe napříč římskou říší došlo ve 4. století také k určité standardizaci průběhu křtu. Prosadila se rovněž instituce **katechumenátu**, tedy doby, po kterou je uchazeč (tzv. **katechumen**) připravován na křest, především vzděláván v základech křesťanské věrouky, již posléze při křtu osvědčuje recitací **vyznání víry**. V závěru katechumenátu a během samotného křestního rituálu katechumen podstupoval tzv. **křestní exorcismy**, které z něj vymítaly ducha zla, aby jej připravily na naplnění **Duchem svatým**. Tyto exorcismy jsou založeny na představě, že před přijetím křtu je člověk pod nadvládou zlých sil, z níž je třeba jej nejprve vymanit. Křestní exorcismy se během dějin křesťanství čas od času stávaly předmětem diskusí a kritiky. V novověku je zavrhlý protestantské církve a po Druhém vatikánském koncilu (1962–1965) byly výrazně revidovány i v katolictví, takže již nejde o formule oslovující ďábla a vyzývající jej, aby z křtěnce vyšel.

Od 4. století se ke křtění začala využívat **baptisteria**, stavby s centrálním půdorysem, v jejichž středu se nachází vodní nádrž, kde se konalo ponořování. Při křtu asistovali jáhni, případně jáhenky. Křtěnec se po křtu oblékal do bílého oděvu na znamení očištění od hříchů.

Obr. 2: Křestní nádrž baptisteria v Emauzích-Nikopoli (Izrael) ve tvaru kříže se schody k sestupu do vody. Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emmaus_Nicopolis_Byzantine_baptistery.JPG>, [7. 3. 2014].

Původně byli křtění výhradně **dospělí**. S tím, jak se měnilo postavení křesťanství a jak přibývalo lidí, kteří ke křesťanství nekonvertovali, nýbrž se již do křesťanské rodiny narodili, však rostla poptávka po **křtění dětí**. Okrajově se tato praxe objevuje již ve 2. a 3. století, významněji je dosvědčena ve století 4. a 5., v dalších staletích se již stala zcela běžnou. Ve východním křesťanství, katolictví i značné části protestantských církví křtění dětí převažuje i dnes, třebaže se během dějin objevovala různá hnutí, která tuto praxi kritizovala a navracela se ke křtění dospělých (například kataři, novokřtenci či baptisté). Vzhledem k tomu, že převážnou většinu křtěnců již tvořily malé děti, ustoupila baptisteria během středověku **křtitelnicím**, menším nádržkám z různých materiálů umístěným v kostele. Katechumenát se samozřejmě týkal jen dospělých.

Ve východním křesťanství se udržela starší křesťanská praxe, kdy křtěnec téhož dne prochází třemi iniciačními rituály propojenými do jednoho celku, totiž **křtem, pomazáváním myrem** (protějšek západního biřmování) a **prvním přijímáním** (účastí na eucharistii). Na Západě naopak mezi 7. a 12. stoletím začal tyto úkony postupně oddělovat delší čas, takže v katolictví dnes v případě křtu malých dětí probíhá první přijímání a biřmování až mnoho let po křtu a tyto tři rituály jsou propojeny jen v případě křtu mladistvých a dospělých. Západ se také během středověku místo trojího ponořování přiklonil k trojímu polévání hlavy vodou, což byla praxe přípustná již ve starověku, ale spíše jako řešení mimořádné než standardní.

Rituální stolování a křesťanská bohoslužba

Ve značné části křesťanských skupin prvních staletí mělo velký význam scházení se ke **společnému jídlu** v soukromých domech. V mnohých společenstvích bylo slavnostní součástí této hostiny **požehnání chleba a kalicha**, takzvané **díkůvzdání** (řecky **eucharistie**). Toto požehnání zpravidla obsahovalo symbolickou interpretaci propojující chléb a víno s Ježíšem. Největší oblibu si získala **obětní symbolika eucharistie**, tedy interpretace chleba jako Ježíšova těla a vína jako jeho krve, jejichž obětí Ježíš podle křesťanské víry vykoupil lidstvo z nadvlády hříchu.

Vedle toho existoval ještě další typ rituálního stolování, který modlitbu díkůvzdání neobsahoval, nýbrž v něm spíše vystupoval do popředí motiv **dobročinnosti**, jelikož šlo o hostinu, na níž se mohli méně movití křesťané najíst ze společného stolu. Této formě rituálního stolování se často říkalo **agapé** (řecky „láska“). Hranice mezi **agapé** a eucharistií nicméně není až tak ostrá, jelikož stejný dobročinný aspekt mohly mít i hostiny, které jsou v pramenech označovány za eucharistii a díkůvzdání zahrnovaly.

Kromě toho se mezi antickými křesťany rozvinulo ještě **stolování u hrobů zesnulých** o výročí jejich úmrtí. Křesťané věří, že mrtví budou **vzkříšeni k věčnému životu**, podobně jako podle evangelijních vyprávění vstal z mrtvých Ježíš Kristus, a v tomto duchu

cháпали při těchto hostinách zesnulé jako své spolustolovníky. Tato praxe se však záhy stala předmětem kritiky některých křesťanských autorů a postupně vymizela.

K modlitbě díkůvzdání byly na křesťanských shromážděních připojovány **další části**, především modlitby, zpěvy a čtení ze starozákonních nebo křesťanských spisů. Ve 4. století se z těchto shromáždění vyvinula **křesťanská bohoslužba** (ve východním křesťanství se hovoří o **svaté liturgii**, v katolictví o **mši**). Ze shromáždění se tak stala daleko slavnostnější událost. Její konání se z domů přesunulo do staveb k tomu zvlášť určených – **kostelů**. V tomto slavnostnějším prostředí již nepřicházelo v úvahu, aby žehnání prováděl někdo jiný než osoba vysvěcená, tedy biskup, postupně též řadoví kněží. Také zde již neměly místo některé běžné rysy dřívějších hostin, jako například konzumace vína v množství větším než malém. Celý prvek hostiny se posouvá do spíše **symbolické roviny**: součástí bohoslužby zůstává eucharistie a rozdělení chleba a vína, ale lidé se na bohoslužbu nepřicházejí najíst. Ve 4. století rovněž definitivně převážila **obětní symbolika eucharistie** a v textech eucharistických modliteb nově začal být připomínán evangelijní příběh Ježíšovy Poslední večeře jako vyprávění zakládající eucharistii. Takto se ve 4. století zformovala křesťanská bohoslužba, která se dělí na dva hlavní celky. Klíčovou složkou prvního je vedle různých modliteb **čtení z Bible**, ústřední částí druhého pak **eucharistie** následovaná **přijímáním**. Z účasti na eucharistii jsou vyloučeni nepokřtění (včetně katechumenů, tedy těch, kdo se na křest připravují).

Křesťanská bohoslužba byla tedy ve svých základech dotvořena na sklonku antiky. Během středověku se nicméně dále proměňovala. V **pravoslaví** se například místo odděleného přijímání chleba a vína začal s použitím lžičky podávat chléb rozmělněný ve víně. V **západním křesťanství** se pod vlivem obav, aby nedošlo ke znesvěcení, začalo ve 12. století namísto kvašeného chleba užívat méně drobného chleba nekvašeného, který nabyl podoby malých oplatek, tzv. **hostií**. Hostie se ve 13. století kromě toho začaly podávat do úst místo do ruky a od téže doby laikové na Západě přijímali pouze chléb, kdežto z přijímání i vína (tedy z takzvaného přijímání podobojí) byli vyloučeni. Tato změna budila u některých nelibost; nejznámější jsou kritické hlasy zaznívající z českého reformního hnutí 15. století. Ve 20. století římskokatolická církev opět povolila podávání hostie do ruky i podávání laikům podobojí.

Obr. 3: První svaté přijímání s podáváním do úst. Zdroj: Joe Zachs, First Communion. Pod licencí CC BY 2.0 (viz <http://creativecommons.org/licenses/by/2.0/legalcode>); <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Girl%27s_first_communion.jpg>, [8. 3. 2014].

Církev vzešlé z reformace přišly s odlišnými interpretacemi eucharistie (protestanti hovoří spíše o Večeři Páně), než jaká byla obvyklá ve středověkém západním křesťanství, a některé začaly Večeři Páně začleňovat do bohoslužeb vzácněji, třeba jen několikrát do roka.

Kult světců a poutnictví

Křesťanské rodiny i celé církve chovaly v úctě své významné mrtvé, zejména pak **mučedníky**, tedy ty, kdo padli za oběť pronásledování. Tuto úctu a udržování památek lze sledovat již ve 2. století, ale teprve ve století 3. a 4. přerostly ve skutečný soubor rituálních aktivit. U mrtvých spíše rodinného významu mohlo mít jejich připomínání povahu společného rodinného jídla o výročí jejich smrti (o této hostině se zemřelými již byla řeč výše), existovali však i mrtví, kteří svým významem přesahovali jedinou rodinu a připomínala si je v den jejich smrti i širší křesťanská obec.

Následkem proměny postavení křesťanství v římské říši během 4. století mučednictví přestalo být běžné a kategorie **svatých** (světců a světic) vedle mučedníků nově zahrнула i jiné význačné zesnulé. Křesťané v této době začali zaměřovat velkou pozornost na tělesné ostatky svatých (**relikvie**), které sloužily jako jejich zpřítomnění, záruka jejich

pomoci a ochrany i jako symbolický zdroj moci biskupů. Bez ohledu na římské zákony zakazující narušování hrobů křesťané postupně začali ostatky svatých i přemísťovat, především z odlehlejších hřbitovů do městských kostelů, případně je i rozdělávali a distribuovali. I skrze tento oběh ostatků se kult svatých šířil a posiloval.

Rozvinula se také praxe **poutnictví**. Poutníci mířili buď do Svaté země (k místům spojeným s Ježíšovým životem), nebo za předměty spjatými s jeho osobou (předpokládanými úlomky ze dřeva kříže, na němž byl ukřižován, apod.), nebo za ostatky významných světců. Pouť byla příležitostí, jak posílit zbožnost, kráčet v Ježíšových šlépějích, navštívit neznámá místa a přinést si z nich vzpomínky a suvenýry, dotknout se posvátna vlastníma rukama.

Jak kult světců, tak i poutnictví bylo pevnou součástí křesťanské praxe i během středověku a barokní doby a je jí dodnes. Některá reformní křesťanská hnutí nicméně kult svatých zpochybňovala. Odmítavý postoj k němu zaujala většina církví vzešlých z reformace, které se sice nevzdaly úcty k některým významným postavám křesťanských dějin, ale odmítají uctívání zpodobení svatých nebo uchylování se k nim jako k prostředníkům mezi člověkem a Bohem.

Týdenní a roční rytmus křesťanského kultu

Křesťanská rituální praxe sleduje pravidelný časový rytmus a obdařuje tak různé dny a období specifickými významy.

Týdenní rytmus křesťanského kultu je určen zejména protikladem mezi nedělí a všedními dny. Od 2. století lze sledovat zvyk pořádat eucharistická shromáždění především v **neděli**, která se díky tomu v křesťanské interpretaci stala dnem připomínajícím **Ježíšovu oběť a zmrtvýchvstání**. Křesťanský císař Konstantin I. Veliký v roce 321 určil neděli za volný den, aby křesťanům usnadnil účast na bohoslužbě. Volným dnem zůstala ve společnostech s křesťanskými kořeny dodnes.

Neméně důležitý je rytmus roční. Během tzv. **liturgického roku**, tedy křesťanského ročního kalendáře, si křesťané připomínají především různé **události z Ježíšova života** a jednotlivé **světky**, zejména výročí jejich smrti. Nejdůležitějšími obdobími liturgického roku jsou **Velikonoce**, kdy si křesťané na základě evangelijních vyprávění připomínají a různými rituálními úkony a performancemi zpřítomňují Ježíšovo zajetí, odsouzení, ukřižování, pohřbení a zmrtvýchvstání; **Letnice**, kdy slaví seslání Ducha svatého; a **Vánoce**, oslava Ježíšova narození, která vznikla ve 4. století (o něco později než oslava Velikonoce, jejíž počátky sahají do 2. století). Přípravou na Velikonoce je čtyřicetidenní období **půstu**, přípravou na Vánoce je **advent**. Z výročních oslav křesťanských světců, kteří jsou považováni mimo jiné za ochránce svých jmenovců, vzniklo slavení jmenin (svátku).

Hmotná kultura křesťanského kultu

Křesťanské rituály mají nejen svůj rámec časový, ale i prostorový. V návaznosti na křesťanský kult také vznikla řada **předmětů**, které jsou během rituálů využívány a hrají roli jak v jejich praktickém průběhu, tak i v jejich interpretaci.

Již byla zmínka o **specializovaných stavbách** určených k provádění určitých rituálních celků: o kostelech (chrámech), kde se odehrává bohoslužba, a baptisteriích, kde se (převážně v antice a raném středověku, v Itálii ale i za renesance) konal křest. Tyto stavby bývají opatřeny různou **výzdobou a mobiliářem**, například mozaikami, relikviáři (schránkami s ostatky svatých), sochami či obrazy, které mají přitáhnout pozornost k určitým událostem nebo postavám křesťanství. Významnou součástí vybavení chrámů je **oltář**, na kterém probíhá eucharistie (Večeře Páně). Některé protestantské církve zavedly místo oltáře jen přenosný stůl, který se připravuje podle potřeby.

Obr. 4: Moderní oltář v řeckokatolickém Chrámu sv. Josefa v Chicagu. Zdroj: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:At_altar.JPG>, [8. 3. 2014].

Tyto objekty a výzdoba se stávají ohniskem rituálních aktivit, například se u nich odehrávají modlitby k osobě, kterou zpodobňují. Některé reformní proudy ve východním i západním křesťanství toto konání během dějin kritizovaly jako skryté modloslužebnictví, případně takové objekty, například obrazy svatých, i ničily (tento odmítavý postoj se nazývá **ikonoklasmus**; silné ikonoklastické bouře zaznamenal křesťanský Východ v 8. století, ikonoklastickým hnutím bylo také husitství). K opatrnosti vůči zobrazování Krista, jeho matky Marie a svatých se přiklonila také značná část **protestantských církví**. Proto se mnohé protestantské kostely vyznačují spíše strohou výzdobou, jejímž základem bývají často texty, zejména citáty z Bible.

Křesťanství také přetváří a utváří **krajinu**. Zabydluje ji kostely, kláštery, hřbitovy, poutními kostely na vrcholcích kopců, v západním křesťanství například také tzv. **křížovými cestami**, jejichž jednotlivá stanoviště připomínají epizody z evangelijních vyprávění o Ježíšově umučení.

Vedle výzdoby křesťanských staveb a utváření krajiny existuje celá škála předmětů křesťanské hmotné kultury, které jsou určeny k **osobnímu použití**. Může jít o nejrůznější medailónky z poutních míst, ikony, křížky, schrány s kousky ostatků svatých, barvotiskové svaté obrázky, posvěcené svíčky a podobně. Navzdory příležitostným lamentacím své vlastní intelektuální elity se křesťané během dějin vždy tu a tam přikláněli i k jaksi magickému pojetí takovýchto předmětů a v tomto ohledu se nijak neliší od ostatních „domorodců“, tedy od nás všech.

